

Dzieje biurokracji na ziemiach polskich

tom I

Krzysztof Latawiec

(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej)

Administracja akcyzowa w na terenie Królestwa Polskiego w latach 1866-1915*

Bardzo ważną kwestią związaną z dziejami gospodarczymi ziem polskich zakreślonych granicami Królestwa Polskiego ustalonych na Kongresie Wiedeńskim był obrót surowcami i wyrobami, z których skarb państwa czerpał dochody w formie podatków pośrednich. W pierwszej połowie XIX w. prawo propinacji należało do dużej własności ziemskiej a także miast, które stanowiły samodzielny podmiot gospodarczy. Przywilej produkcji trunków alkoholowych był istotną prerogatywą o charakterze finansowym. Co więcej np. wydzierżawianie tych praw przez ośrodki miejskie (najczęściej osobom prywatnym) nie rzadko stanowiło jedyną poważną pozycję w dochodach wspomnianych ośrodków.¹

Istniejący kilkadziesiąt lat porządek został całkowicie zmieniony przez szereg przekształceń ustrojowych, jakie nastąpiły po upadku powstania styczniowego. Dla wielu historyków przebudowa systemu administracyjno-gospodarczego wpisuje się w proces represji jakie dotknęły Kongresówkę i jej społeczeństwo po upadku polskiego zrywu niepodległościowego. Nie zauważa się jednak jej szerszego tła w postaci przemian w całym Imperium Rosyjskim. Prawo propinacji było jednym z przeżytków systemu feudalnego jaki panował w okresie Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pomimo utraty państwowości przez ten organizm polityczny, zachowano je dla szlachty, jak i ośrodków miejskich. W Rosji do 1861 r. dominowały także stare zasady

* Artykuł powstał w ramach projektu badawczego Prorektora ds. Nauki UMCS pt. „Inteligencja urzędnicza Królestwa Polskiego po powstaniu styczniowym”.

¹ Szerzej problem prawa propinacji zob.: H. Rożenowa, *Produkcja wódki i sprawa pijaństwa w Królestwie Polskim 1815-1864*, Warszawa 1962; W. Ćwik, *Pozostałości feudalne w miastach rządowych małopolskich terenów Królestwa Polskiego 1815-1866*, Lublin 1968.

społeczeństwa feudalnego, gdzie szlachta – stan uprzywilejowany – także mogła liczyć na szereg udogodnień w sferze ekonomicznej. Wraz z reformą uwłaszczeniową w imperium Romanowów rozpoczął się zupełnie nowy rozdział w obrębie stosunków gospodarczych. Pojawiły się kolejne reformy o charakterze gospodarczym. Wśród nich godna podkreślenia jest ta dająca państwu monopol na produkcję alkoholu. Ustawa o akcyzie od trunków (wódek, wina itp.), wyrobów tytoniowych, soli i cukru czyniła z podatku pośredniego potężne źródło dochodów skarbu państwa. Widoczne było dążenie do reformy finansów publicznych. Pojawienie się wspomnianej ustawy pociągnęło za sobą także konieczność stworzenia struktur administracji specjalnej dbających o realizację wspomnianego aktu prawnego. Na obszarze imperium pojawiły się więc organy administracji akcyzy na szczeblu centralnym, jak i terenowym.²

Likwidacja pozostałości odrębności Królestwa Polskiego od 1864 r. zbiegła się w modernizacją imperium przeprowadzaną przez Aleksandra II. Specyficzna polityka wobec Kongresówki, dążąca do pozbawienia odrębności tej części monarchii Romanowów, stała się jednym z priorytetowych zadań postawionych przez władze w Petersburgu. Jednym z pierwszych posunięć w tym kierunku było wprowadzenie w życie ukazu o akcyzie państwowej w Królestwie Polskim. Podpisana przez cara ustawa w dniu 7/19 czerwca 1866 r. określała w następujący tryb funkcjonowania rozporządzenia w stosunku do nowych przepisów o podatku akcyzowym:

- 1) Устав о питейном сборе в Царстве Польском ввести в действие с 3 (15) сентября сего 1866 года, с соблюдением утвержденных Нами правил для перехода к новой системе питейно-акцизного сбора.
- 2) Со введением в действие нового Устава о питейном сборе, то есть с 3 (15) сентября, отменить консумционный сбор, взимаемый в городах в пользу казны с туземных напитков и с мяса, а равно сбор с пропинационных патентов и шинковый сбор с евреев.
- 3) Равным образом с того же числа, отменить консенсовый сбор с туземных напитков и сбор от убоя скота, взимаемые в пользу города Варшавы.
- 4) Пропинационные и другие по питейной продаже взимаемые сборы в пользу казначейств владельцев городов, так и разных учреждений (институтов), в том числе и самых городских касс и обществ, согласовать с основаниями нового Устава о питейном сборе, или вовсе отменить за вознаграждение; о чем

² Rosyjska ustawa o akcyzie została podpisana 4/16 VII 1861 r. Weszła ona w życie w 1863 r. Swoim zasięgiem nie objęła ona całego obszaru imperium Romanowów. E. B. Сапилов, *Государственные доходы, расходы, налоги в дореволюционной России (1898-1914 гг.)*, Moskwa 2001, s. 85-91; G. Smyk, *Rosyjska administracja specjalna w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym. Zarys organizacji*, „Zamojskie Studia i Materiały”, seria Prawo i Administracja, R. VII, Zamość 2005, z. 18, s. 208; K. Latawiec, *W służbie imperium... Struktura społeczno-zawodowa ludności rosyjskiej na terenie guberni lubelskiej w latach 1864-1915*, Lublin 2007, s. 88.

Учредительный Комитет, по соглашению с Министерством Финансов, не оставить немедленно представить надлежащие предположения на Наше утверждение.

5) Арендаторам пропинационных доходов, взятых в содержание как отдельно, так в совокупности другими статьями, в городах, селениях и фольварках предоставить право требовать расторжения заключенных ими контрактов на остальное время их арендного содержания, по предварительном о том, за шесть недель, заявлении владельцам пропинации.

6) Вновь учреждаемая в Царстве Польском Центральное, Губернския и Участковыя Акцизныя Управления открыть в июле месяце сего 1866 года, в том составе, в каком то окажется нужным, по ближайшему усмотрению Министра Финансов, асигновав на содержание сих Управлений и на расходы по устройству оных а текущем году из казны Царства 250 т. р. С того же времени ввести в действие утвержденныя Нами Росписания должностей и окладов означенных Управлений, предоставив Министру Финансов назначать как число губернских акцизных управлений и должностных лиц в губерниях и учатках, так и содержание им в мере действительной надобности, не входя из размера окладов, в росписании означенных, и с тем, чтобы с 1867 г. общий годовой расход на содержание питейно-акцизнаго в Царстве Польском Управления не превышал суммы 400 т. руб. При сем Министру Финансов поручается в течение 1868 года составить по указанию опыта, постоянные штаты акцизнаго в Царстве Польском управления и представить оные на утверждение в установленном порядке.

7) С 3 (15) сентября сего 1866 года отчислять ежегодно по 2 % с всего питейнаго дохода, в вознаграждение должностных лиц губернских и участковых акцизных управлений, сверх окладов, присвоиваемых их должностям, с тем, чтобы годовая сумма этого отчисления не превышала 180000 р. Распределение сего вознаграждения производить на основании правил устанавливаемых Министром Финанасов.

8) Со введением в Царстве новой системы питейно-акцизных сборов, заведывание акцизными там сборами с табака, туземнаго сахара и соли подчинить также Минисерству Финансов, по Департаменту Неокладных Сборов, и для того передать во вiovь учреждаемая в Царстве акцизныя управления заведывание акцизными сборами с табака, сахара и соли, на основании действующих о сих сборах в Царстве узаконений, - с перечислением в сии акцизныя управления заведывающих нын означенными сборами местных должностных лиц и сумм, на их содержание отпускаемых. В учреждаемое же в Варшаве Центральное Управление акцизными сборами в Царстве передать все относящиеся до означенных сборов дела из

Отделений Неокладных доходов Правительственной Коммисии Финансов; а за сим Отделение это упразднить с отчислением прочих дел онаго в другия учреждения той же Коммисии Финансов.

9) За отменою консумпционных сборов и за введением в действие новаго Устава о питейном сборе, упразднить:

- а) Консумпционное Управление г. Варшавы
- б) должности Губернских Ревизоров, Уездных Контролеров и их Помощников;
- в) должности Пропинационных Рахмистров в Канцелариях Уездных Начальников.

Порядок упразднения означенных Управления и должностей, а также способ окончания зазчетов и дел по консумпционным и другим сборам, отменяемым и заменяемым новым Уставом о питейном сборе в Царстве Польском, будут определены Наместником Нашим по соглашению, в чем окажется нужным, с Министром Финансов.

10) Чиновников, которые при преобразовании Управления питейною частию останутся за штатом, уволить от службы с предоставлением им прав, указанных в утвержденном Нами в 1859 г. Уставе о гражданской службе в Царстве Польском.

11) Со введением в действие новаго Устава о питейном сборе в Царстве Польском, т. е. с 3 (15) сентября сего года отменить все существующия законоположения и распоряжения, несогласныя с нстоящими постановлениями.

12) Все распоряжения по введению в действие настоящих постановлений возложить на Министра Финансов, по соглашению с Нашим в Царстве Наместником, которому предоставляется принять надлежащия мерыБ чтобы местгя власти и учреждения оказывали должное содействие новому акцизному управлению исполняя все законныя онаго требования.³

Przytoczone wyżej przepisy nakreślały zarysy nowego porządku, jaki powstał z chwilą zastosowania ustawy o akcyzie na obszarze Kongresówki. Niewątpliwie musiały pojawić się pewne problemy przy wdrażaniu w życie nowych przepisów administracyjnych. Bowiem na łamach „Указателя Правительственных Распоряжений по Министерству Финансов”, kilka tygodni po opublikowaniu informacji o wprowadzeniu ustawy akcyzowej, ogłoszono analizę wspomnianego aktu prawnego. Szczególną uwagę zwrócono na tryb poboru podatku akcyzowego od napojów alkoholowych, wyrobów tytoniowych, cukru i soli. Autorzy komunikatu odnośnie kontroli handlu solą podali do powszechnej wiadomości następujące treści:

³ „Указатель Правительственных Распоряжений по Министерству Финансов” (dalej: „УПРМФ”), 1866, nr 26, s. 498-499.

Для удовлетворения потребности Царства Польскаго в соли с Австрийским правительством заключен договор по которому оно обязалось отпускать ежегодно в Царство Польское из копей Велички и Бохни по 650000 венских центнеров каменной соли, а в случае нужды, даже более сего количесива с бесплатною при том добавкою 12 % на покрытие убытка при перевозке, что составляет всего 2471600 пудов, по ценам, в первые три года действия договора по 16,5 коп. за пуд, а потом по 15,5 коп. за пуд, с условием при том, что соль для ввоза в Царство Польское никому более из Австрии отпускаема не будет. В 1862 году окончился срок сего договора, но Австрийское правительство от продолжения его не отказалось; равным образом, Совет Управления Царства Польскаго, находя условия сего контракта для казны выгодными, не признал нужным заявлять о его расторжении. Таким образом доовор о соли признается в своей силе обеими сторонами, не требующими возобновления онаго. Кроме каменной соли, получаемой из Австрии, казна Царства приобретает ещё для потребностей края выварную Цехоцинскую соль в количестве, какое завод этот, находящийся в Царстве, ежегодно может приготовить, именно до 400000 пудов по 30 коп. за пуд. Доставка соли из Австрии и из Цехоцинской солеварни в казенные ьагазины, расположенные в разных местностях Царства, в 1865 году отдана с публичных торгов подрядчикам. Продажная цена соли в казенных магазинах, смотря по сортам оной, была различна. В 1821 году, по постановлению Наместника в Царстве, установлена была для всех сортов соли однообразна йена, по 1 руб. 30 коп. за пуд. По уничтожении же таможенной линии между Империей и Царством в 1851 году, для облегчения беднейшей части населения в приобретении соли, продажная цена оной, по постановлению Совета Управления, понижена и определена в размере, существующем ныне, именно: каменной шибиковой и выварной по 90 коп. за пуд, каменной зеленой по 80 коп. за пуд.⁴

Wyroby tytoniowe stanowiły również źródło uzyskiwania kwot finansowych zasilających skarbc państwa. Tytoń, jak i produkty powstające na bazie tego surowca, były bardzo popularne na obszarze Rosji. Skarbc państwa czerpał zyski nie tylko z miejscowych wyrobów tytoniowych, ale także z tych importowanych. Autorzy wspomnianego *Указателя* następująco nakreślili zasady naliczania interesującego nas podatku:

⁴ „УПРМФ”, 1866, nr 31, s. 615.

Акциз с табаку взимается со всех сортов туземных и заграничных табачных изделий посредством бандеролей; со всех же сырых и приготовленных иностранных материалов наличными, в количестве, тарифом определенном. Сверх сего с держателей табачных фабрик, а равно с держателей оптовой и раздробительной продажи табаку и сигар взимается патентный сбор за свидетельства, выдаваемые им на право выделки и распродажи табачных предметов. Доход казны с табаку отдан в арендное содержание, по контракту, заключенному с держателем на 6 лет, с 1 (13) августа 1860 года по тоже число сего 1866 года. Сдержатель табачного сбора поручился в ежегодном доходе казны с сего источника в сумме 675035 руб.; кроме того казна выговорила ещё для себя 0,25 часть излишка, какой, за всеми расходами на администрацию, по штату определенными, может оказатся сверх поручительной суммы.⁵

Oprócz soli i wyrobów tytoniowych rosyjski fiskus zainteresował się produkcją cukru. Towar ten, zaliczany do luksusowych, stał się także źródłem pozyskiwania akcyzy. W drugiej połowie lat 60-tych XIX w. ustalono następujące zasady poboru podatków z racji produkcji cukru:

Доход с сахарного производства составляется из ежегодного платежа за выдаваемого сахарным заводчикам дозвоительныя свидетельства на право свеклосахарного производства и из определенного акциза с каждого пуда выделенного пробеленного сахарного песку. Для определения количества акциза, следуемаго с каждого свеклосахарного завода, исчислялось количество сахарного песку ежесуточно добываемаго на нем из сыраго сока. В основание сего исчисления принимают среднее содержание сахарного песку в берковце свекловицы, очищенной от земли (такое определялось в 3 % веса свекловицы или 12 фунт. пробеленного сахару), и число, сила и емкость различных снарядови аппаратов, служащих для извлечения перваго сыраго сока. В настоящее время, норма суточной выделки на заводах свекловицы определяется по трех-суточному испытанию, которое производится на каждом заводе, не смотря на различие употребляемых для сего снарядов. Смотря же по силе заводов акциз определен в следующем размере: с заводов, значительнейших, устроенных для выделки 1000 и более пудов сахарного песку, взимается по 60 коп. с каждого пуда сахарного песку; с заводов же, на коих годовая производительность сего

⁵ Тамże.

песку составляет не более 500 пудов, акциз взимается по 45 коп. с пуда сахарного песку.⁶

Ze względu na dość duże spożycie w Królestwie Polskim trunków alkoholowych największe wpływy z tytułu podatku akcyzowego osiągnano z produkcji i obrotu tymi produktami. Z produkcją i handlem alkoholem związanych było szereg opłat odprowadzanych do skarbu państwa. Podstawowym rodzajem powinności związanej z interesującą nas kwestią była tzw. opłata patentowa.

Патентный сбор назначено взимать с тех же самых заведений для выделки и продажи питей, что и в Империи, кроме штофных лавок и временных выставок, и почти в тех же размерах. Патенты выдаются для винокуренных заводов на весь период винокурения, считая с 1-го июля; на прочие заводы на весь год, считая тоже с 1-го июля, а на все прочие заведения – или годовые или полугодовые, считая год с 1-го же июля. В городах первых трех разрядов, временно, в течение первого года, патенты могут быть выдаваемы и на три месяца. При объявлении о выдаче патентов должно быть представлено свидетельство, удостоверяющее личность желающего производить торговлю, и сверх того, если торговля питьями открывается в пропинационных местностях, то требуется разрешение подлежащего ведомства или лица.⁷

Dzięki wydawaniu pozwoleń na produkcję alkoholu władze skarbowe posiadały możliwość kontrolowania producentów (likwidacja nielegalnych wytwórni), jak i prawidłowości procesu produkcji (zdarzały się produkty nie spełniające wymogów stawianych przez władze rządowe np. niska zawartość alkoholu). W ten sposób unikano strat z tytułu nieodprowadzania podatku akcyzowego oraz działania na szkodę konsumentów.

Interesująco przedstawiały się sposoby obliczania i egzekwowania podatku akcyzowego z napojów alkoholowych. „Акциз с винокурения и водок, [...], учитывается по норме, определенной для выхода спирта и вина из употребляемых в затор припасов, количество которых для каждого затора должно быть соразмерно с емкостью квасильной посуды.”⁸ Wysokość akcyzy uzależniona była od zawartości spirytusu w danym produkcie alkoholowym i od wielkości jego produkcji. Władze skarbowe wprowadzały określone normy dla poboru podatku akcyzowego od alkoholów, które w trakcie omawianego okresu ulegały zmianom. Proces gorzelniczy podlegał ściślejszej kontroli, prowadzonej przez urzędni-

⁶ Tamże.

⁷ Tamże.

⁸ Tamże, s. 614.

ków interesujących nas struktur. Podstawą do tego były tzw. księgi gorzelniane, w których odnotowywano w najdrobniejszych szczegółach kolejne etapy procesu produkcji alkoholu. Rozliczenie z urzędnikami akcyzy miało miejsce po upływie każdego miesiąca. Każda próba łamania przepisów o akcyzie dla właściciela gorzelnii kończyła się nałożeniem kary finansowej. Zdarzały się przypadki odebrania patentu wraz z zakazem prowadzenia takiej produkcji.

Inaczej przedstawiały się przepisy regulujące porządek odprowadzania akcyzy ze sprzedaży win i trunków winopodobnych. Częstotliwość uiszczania akcyzy uzależniona była bezpośrednio od jego sprzedaży. Handlowiec mógł odwiedzać państwową kasę skarbową w celu przekazania pieniędzy z tytułu akcyzy w ciągu 7 dni od zakończenia cyklu rozliczeniowego (pełny miesiąc). Takie przepisy obowiązywały go tylko wtedy, gdy w trakcie miesiąca wielkość akcyzy do zapłacenia nie przekroczyła 300, 600 lub 1000 rubli.⁹ Takie przepisy dotyczyły samych producentów. W sytuacji, gdy wino było transportowane do składów hurtowych istniała możliwość odroczenia terminów uiszczania akcyzy. Jednak takie działania podlegały wnikliwej kontroli. Hurtownicy zaś podlegali analogicznym przepisom jak producenci wymienionych trunków.

Dość specyficzne zasady regulowały tryb pobierania podatku akcyzowego z tytułu produkcji piwa i miodu pitnego. Browary, podzielone na dwie kategorie – produkujące wyższe gatunki piw oraz warzące piwo zwykłe, zobowiązane były do płacenia różnej wysokości podatku. Podstawą do jego naliczania była objętość kadzi liczona w wiadrach. Zakłady pierwszej kategorii uiszczały 8 kopiejek od każdego wiadra objętości, zaś browary specjalizujące się w piwach zwykłych – 5 kopiejek z wiadra.

Analogicznie postępowano z zakładami zajmującymi się produkcją miodu pitnego. Przy naliczaniu akcyzy brano pod uwagę wielkość kadzi. Odgórnie zarządzono pobór 48 kopiejek od każdego wiadra objętości aparatury produkującej miód pitny przy czym wpływ na wielkość podatku akcyzowego miał czasookres wytwarzania trunku. Ciężar odpowiedzialności za nadzór nad cyklem produkcji oraz wysokości ustalenia akcyzy spadał na właścicieli tych zakładów. Bowiem każde rozpoczęcie i zakończenie produkcji oraz określenie objętości kadzi przeprowadzane było przez producentów (w obecności świadków) oraz skrupulatnie odnotowywane w specjalnych księgach ewidencyjnych. Te ostatnie były kontrolowane przez urzędników akcyzy, sprawdzających prawidłowość naliczenia akcyzy i samego cyklu np. warzenia piwa.

Wymienione wyżej zasady poboru podatku akcyzowego od pewnej grupy towarów zostały wprowadzone na obszarze Królestwa Polskiego w 1866 r. Trzeba jednak zaznaczyć, że wiele z nich do wybuchu I wojny światowej uległo licznym

⁹ Wymienione wielkości sum finansowych były uzależnione od zdolności produkcyjnych wytwórni wymienionych napojów alkoholowych.

zmianom. Jednak wnikliwa analiza przeprowadzanych zmian zasługuje na zupełnie odrębne studium.¹⁰

W połowie lipca 1866 r. Królestwo Polskie jeszcze oficjalnie dzieliło się na 5 guberni, chociaż funkcjonowały już prowizoryczne zarysy nowego dziesięciogubernialnego podziału administracyjno-terytorialnego. Opierając się na nowym podziale, Ministerstwo Finansów utworzyło 10 okręgów akcyzowych (w przybliżeniu o porównywalnym terytorium), w których miały funkcjonować tzw. gubernialne zarządy akcyzy.¹¹ Strukturę etatów gubernialnych zarządów akcyzy ilustruje tabela nr 1. Wspomniane okręgi miały dzielić się na rewiry akcyzowe, gdzie bezpośredni nadzór nad egzekwowaniem należności z tytułu akcyzy spadały na tzw. nadzorców (patrz tabela nr 1).¹²

Architekci ustawy o akcyzie przewidywali dla Królestwa Polskiego dość specyficzną strukturę analizowanej administracji. Oczywiście w Ministerstwie Finansów funkcjonował Departament Dochodów Niestalych, który sprawował główny zarząd nad tymi organami terenowymi (taka zasada została przyjęta w głębi imperium). Jednak w Kongresówce zdecydowano się na wprowadzenie jeszcze zarządu na szczeblu pośrednim między siecią zarządów gubernialnych a centralą w Petersburgu. Mianowicie powołano w Warszawie Wydział Departamentu Dochodów Niestalych Ministerstwa Finansów pod nazwą Zarządu Centralnego Opłat Akcyzowych.¹³

W dniu 15/27 lipca 1866 r. oficjalnie zaczęły działać struktury administracji akcyzy w Królestwie Polskim. Nasuwa się jednak pytanie – jakie były źródła pochodzenia urzędników, którzy objęli różne stanowiska w omawianej strukturze? Tryb zatrudniania urzędników do tworzonych od podstaw organów administracji akcyzy regulowały instrukcje wydane przez Ministerstwo Finansów. Zakładały one powierzenie etatów zarządzających (управляющих) i rewizorów w ręce osób wyłącznie zatrudnionych w ostatnim czasie w strukturach administracji akcyzowej na obszarze Rosji. Oznaczało to w rzeczywistości zatrudnienie na powstałych posadach osób narodowości rosyjskiej np. pierwszym kierownikiem gubernialnego zarządu akcyzy w Lublinie został Paweł Zawadskij (1866-1869), Piotrkowie – Frejman, Radomiu – Pogodin (1866-1868), Ebeling (1868-1869), Siedlcach – baron von Sztakelberg, Łomży – baron Osten-Saken; zaś wśród rewizorów w Warszawie – Aleksienko, Kryłow, Lebediew i von Szweder, Łomży – Paszczenko, Radomiu – Tizenhauzen, Siedlcach – Pilar von Pilchau, Lublinie – Mejnzer, Ihnatowicz i Borodin.¹⁴ Analizując takie zasady doboru kadr na wyższych stanowiskach można dojść do wniosku, iż władzami rosyjskimi kierował raczej fakt wykorzystania doświadczenia zawodowego wymienio-

¹⁰ W 1882 r. np. doszło do poważnych zmian w zasadach poboru i wyceny akcyzy z wyrobów tytoniowych. Kaucja Apskrities Archyvas (Archiwum Okręgowe w Kownie), zespół I-49, inwentarz 1, sprawa 14006, k. 84-86, 118-140.

¹¹ K. Latawiec, dz. cyt., s. 88-89.

¹² Dziennik Praw Królestwa Polskiego (dalej: DPKP), t. 65, Warszawa 1866, s. 2-111.

¹³ Tamże.

¹⁴ „УПРМФ”, 1866, nr 28-49.

nych osób. Oczywiście nie można pominąć także czynnika rusyfikacji pewnych agend tej administracji specjalnej.

W terenie przedstawicielami administracji akcyzowej byli tzw. nadzorcy (*надзиратель*), działający na obszarze rewiru (*участок*)¹⁵, na które zostały podzielone terytoria guberni (od 14 do 22). Panowały tutaj odmienne zasady rekrutacji przyszłych nadzorców akcyzowych. Mianowicie prawo wyboru osób na te etaty mieli kierownicy gubernialnych zarządów akcyzy. Stąd też na tych posadach pojawiały się osoby nie zawsze obeznane z arkanami pracy w administracji akcyzy. Godne zauważenia jest to, iż właśnie w latach 1866-1867 pojawia się cała rzesza oficerów armii rosyjskiej pozostających w tzw. stanie spoczynku. Zatrudniano często osoby w pewnym stopniu powiązane kontaktami towarzysko-rodzinnymi z kierownikami zarządów gubernialnych akcyzy. Dzięki temu grupę tę reprezentują osoby narodowości rosyjskiej, które i tak nie zdołały zająć wszystkich tego typu etatów.

Tabela nr 1. Wykaz etatów i wysokość uposażeń w administracji akcyzy wg ustawy z 1866 r.¹⁶

Szczebel administracji	Nazwa stanowiska	Wysokość pensji zasadniczej	Dodatek na wyjazd służbowe	Ogółem
Centralny	Dyrektor	5000	-	5000
	Pomocnik dyrektora	2400	-	2400
	Rewizor	2000	1000	3000
	Sekretarz	1200	-	1200
	Buchalter	1500	-	1500
	Pomocnik buchaltera	900	-	900
Gubernialny	Referent	1400	-	1400
	Zarządzający	2400	600	3000
	Rewizor	1200	600	1800
	Sekretarz	800	-	800
	Buchalter	900	-	900
Rewirowy	Pomocnik buchaltera	600	-	600
	Nadzorca dochodu z akcyzy	750	400	1150
	Urzędnik kancelaryjny	300	-	300

Źródło: Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. 65, Warszawa 1866, s. 110-111.

Zakres kompetencji urzędników administracji akcyzy wyraźnie został określony przez 4 artykuły „Ustawy o akcyzie od trunków” z 7/19 lipca 1866 r. Mianowicie wszyscy pracownicy interesującej nas administracji posiadali prawo wolnego wstępu, bez względu na porę dnia, do wszystkich zakładów produkujących trunki alkoholowe (gorzelnie, browary, destylarnie itd.) oraz fabryki zajmujące się wyrabia-

¹⁵ Bardzo popularnym w XIX stulecie terminem na określenie rewiru był uczastek.

¹⁶ Wysokość wynagrodzeń i dodatków służbowych została podana w rublach.

niem paliwa oświetleniowego na bazie spirytusu.¹⁷ Pod nadzorem interesujących nas urzędników znajdowały się także wszelkie punkty handlowe zajmujące się hurtowym lub detalicznym obrotem alkoholem. Analogicznie, jak w miejscach zajmujących się produkcją, osoby te miały prawie nieskrępowany dostęp do punktów sprzedaży. Jedynie porą nocną rewizje można było przeprowadzać tylko w uzasadnionych przypadkach (gdy istniała pewność naruszania ustawy akcyzowej) w obecności policji.¹⁸

Cel działania administracji akcyzy był jasno sprecyzowany. Dbanie o przestrzeganie ustawy akcyzowej, zapobieganie nadużyciom przy współdziałaniu z formacjami policyjnymi lub też doprowadzanie do ukarania winnych, których działalność odbijała się negatywnie na dochodach państwa. Zakres jurysdykcji interesujących nas osób mógł wykraczać, w przypadku nadzorców rewirowych akcyzy, nie tylko poza granice danego powiatu i guberni, ale także poza granice Królestwa Polskiego (oczywiście w ramach Imperium Rosyjskiego).

Warto przyrzeć się kompetencji trzech najważniejszych stanowisk w analizowanej administracji: zarządzającego, rewizora i nadzorca akcyzy. Zarządzający gubernialnego zarządu akcyzy miał rezydować w mieście gubernialnym. Osoba sprawująca tę funkcję zobowiązana była do dbania o ściśle przestrzeganie zasad uiszczania opłat akcyzowych na podległym mu obszarze. Dla kontroli wszelkich zakładów, np. produkujących trunki, delegował najczęściej rewizorów, chociaż mógł w tej sprawie skierować innego podległego mu urzędnika. Zarządzający musiał także osobiście, przynajmniej raz w roku, udać się na objazd podległego terytorium w celu przeprowadzenia kontroli.¹⁹ Po upływie każdego roku analizował sprawozdania kas skarbowych odnośnie wpływów z tytułu podatku akcyzowego. W przypadku mniejszych dochodów w stosunku do roku poprzedniego wszczynał postępowanie wyjaśniające wykrywające możliwe uchybienia lub nadużycia producentów i urzędników. Poprzez podwładnych mu urzędników kontrolował wydane patenty oraz wszelkie zmiany techniczne zachodzące w wyposażeniu gorzelnii czy browarów. Osoby łamiące przepisy o akcyzie musiały liczyć się z możliwością otrzymania kary finansowej wymierzonej przez zarządzającego lub też skierowania sprawy przed odpowiedni organ sądowy. Ponadto zarządzający zobowiązany był do przedstawiania rocznych raportów z działalności podległej mu struktury oraz porządku pobierania opłat akcyzowych. Podlegli mu urzędnicy, w sytuacji popełnienia przestępstwa lub wykroczenia, musieli liczyć się z decyzją zarządzającego o wniesieniu sprawy na wokandę sądową. W stosunku do rewizorów mógł doprowadzić do ich zawieszenia

¹⁷ DPKP, t. 65, s. 24.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ *Государственность России. Словарь-справочник*, Книга 5, *Должности, чины, звания, титулы и церковные саны России (конец XV века – февраль 1917 года)*, Часть вторая, Moskwa 2005, s. 408.

w pełnieniu obowiązków, zaś dalsze stosowne decyzje należały do władz zwierzchnich.²⁰

Struktura etatowa administracji akcyzowej w Królestwie Polskim przewidywała funkcjonowanie stanowiska rewizora. Urzędnik sprawujący te obowiązki realizował wszelkie polecenia zarządzającego dotyczące się m.in.: nadzoru nad zakładami produkującymi alkohol, nadzoru nad prowadzeniem sprzedaży trunków, kontrole trybu uiszczania podatku do kas skarbowych, jak również bliższy nadzór nad personelem, zatrudnionych w rewirach i okręgach. Rewizorzy w sytuacji nieobecności zarządzającego (spowodowanego np. kontrolą zakładów i urzędów działających w powiatach), jego choroby, urlopu lub zwolnienia ze służby przejmowali wszystkie jego obowiązki. Nie mogli jednak podejmować jakichkolwiek decyzji w stosunku do: nominowania, zwalniania i nakładania kar na urzędników akcyzy; zmiany treści istniejących rozporządzeń wydanych przez zarządzającego.²¹

Urzędnikami, którzy posiadali bezpośredni kontakt z szerokim spektrum spraw akcyzowych, byli tzw. nadzorcy dochodu z akcyzy (надзиратель акцизного сбора). Do , najważniejszych obowiązków, w powierzonym im rewirze, należało: sprawdzanie opisów zakładów produkujących różne wyroby alkoholowe (m.in. sprawdzanie wymiarów urządzeń destylacyjnych, które stanowiły podstawę do naliczania podatku akcyzowego); wydawanie certyfikatów dających prawo produkcji alkoholów oraz świadectw kwalifikacyjnych ułatwiających uzyskanie patentu na produkcję np. spirytusu i prawo sprzedaży trunków; dozorowanie cyklu produkcyjnego alkoholów i trybu sprzedaży trunków; kontrolowanie ksiąg wpłat podatku akcyzowego przez poszczególnych producentów i handlarzy; dostarczanie danych zbiorczych z podległego im rewiru lub okręgu do zarządu gubernialnego akcyzy.²² Jak można zauważyć nadzorcy akcyzy większość czasu musieli spędzać w terenie dokonując ciągłych kontroli zakładów produkcyjnych i punktów sprzedaży trunków. To właśnie oni, ze względu na realizowane zadania, byli nieodzownymi elementami struktury administracji akcyzy.

Analizując strukturę etatów administracji akcyzy nie można pominąć personelel zajmującego się stroną kancelaryjną interesujących nas urzędów. Mianowicie w zarządach gubernialnych istniały etaty sekretarzy (tabela nr 1). Ponadto każdy z zarządzających posiadał określonej wysokości fundusz na wydatki kancelaryjne. Z tych środków zazwyczaj zatrudniano kilku urzędników do pisma na zasadach wolnego najmu. Na szczyblu rewiru każdy z nadzorców dochodu z akcyzy posiadał etatowego urzędnika kancelaryjnego pobierającego pensję w wysokości 300 rubli.

Ustawa akcyzowa przewidywała w zarządach gubernialnych istnienie stanowisk zajmujących się obsługą rachunkową tych organów. Tabela nr 1 zawiera infor-

²⁰ DPKP, t. 65, s. 23-27.

²¹ Tamże, s. 27-28; *Государственность России. Словарь-справочник...*, s. 282-283.

²² Szczegółowe określenie kompetencji nadzorców dochodów z akcyzy patrz: DPKP, t. 65, s. 29-35; *Государственность России. Словарь-справочник...*, s. 43.

macje o etacie buchaltera i pomocnika buchaltera. Istnienie tych posad w administracji finansowej było nieodzowne dla prawidłowego działania tych instytucji.

Ustalone w 1866 r. struktury administracji akcyzowej działały w niezmienionej formie przez 3 lata. Władze carskie zdecydowały się na reorganizację rozmieszczenia zarządów akcyzy i ich organów terenowych. Posunięcia te zmierzały do zacieśnienia nadzoru i baczniejszej kontroli respektowania głównych monopolii państwa rosyjskiego. Czynnikiem, który skłaniał do takiego kroku była również chęć centralizacji systemu zarządzania (podporządkowywania różnych organów administracji Królestwa Polskiego ministerstwu działającemu w Petersburgu). Dnia 14/26 maja 1869 r. car Aleksander II podpisał ukaz, powołujący z dniem 1/13 lipca 1869 r. następującą strukturę interesującą nas administracji: w miejsce 10 gubernialnych zarządów akcyzy stworzono 4 takie instytucje, podlegające bezpośrednio Departamentowi Opłat Niestalych w Petersburgu: Łomżyński GZA dla guberni: suwalskiej, łomżyńskiej i płockiej (z siedzibą zarządzającego w Łomży);²³ Warszawski GZA dla guberni warszawskiej i siedleckiej (zarządzający w Warszawie);²⁴ Kaliski GZA dla guberni piotrkowskiej i kaliskiej (zarządzający w Kaliszu); Lubelski GZA dla guberni kieleckiej, radomskiej i lubelskiej (zarządzający w Lublinie). Każdy gubernialny zarząd akcyzy miał składać się z: zarządzającego, 2 młodszych rewizorów, buchaltera, pomocnika buchaltera, sekretarza oraz kilku urzędników kancelaryjnych.²⁵

Gruntowne przeobrażenia dotknęły struktur terenowych tej administracji. Mianowicie obszar Królestwa Polskiego podzielono na 30 okręgowych zarządów akcyzy. Na terytorium gubernialnych zarządów akcyzowych ich liczba kształtowała się różnorodnie, mianowicie: w łomżyńskim – 8, warszawskim – 6, kaliskim – 6 i lubelskim – 8. Okręgiem miał kierować nadzorca akcyzy (zob. tabela nr 2).²⁶ Z racji tej, iż powierzchnia okręgów była znacznie większa niż dotychczasowych rewirów postanowiono w każdym z nich stworzenie od 3 do 5 etatów starszych pomocników okręgowego nadzorca akcyzy. Spowodowało to zachowanie podziału okręgów na rewiry, by ułatwić działanie wymienionym urzędnikom. Ukształtowanie się takiego systemu spowodowało likwidację 170 stanowisk rewirowych nadzorców akcyzy. Urzędnicy ci nie zostali pozbawieni etatów, gdyż objęli posady pomocników okręgowych nadzorców akcyzy. W nowostworzonych zarządach akcyzy ich liczba kształtowała się następująco: w łomżyńskim – 40, warszawskim – 37, kaliskim – 42 i lubelskim – 51.²⁷

²³ Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas (dalej: LVIA) (Wilno), zespół 1239, inwentarz 1, sprawa 3, k. 2-4.

²⁴ Część guberni warszawskiej w latach 90-tych XIX w. znalazło się w jurysdykcji Łomżyńskiego Gubernialnego Zarządu Akcyzy. Archiwum Państwowe w Suwałkach, VI Okręg Łomżyńskiego Gubernialnego Zarządu Akcyzy, sygn. 3, k. 14.

²⁵ „Радомския Губерския Ведомости”, 1869, nr 28, s. 3-4.

²⁶ Tamże, s. 4.

²⁷ Tamże.

Wydawało się, iż struktury interesującej nas administracji zostały ukształtowane w sposób trwały. Jednak na przykładzie Lubelskiego Gubernialnego Zarządu Akcyzy²⁸ możemy się przekonać o ciągłej drobnej modyfikacji sieci urzędów akcyzowych. Już w roku następnym (1870) likwidacji uległ okręg nr III (hrubieszowski), którego terytorium włączono do okręgu nr II, co doprowadziło do zmiany wyżej przedstawionej numeracji tych jednostek podziału administracyjnego. Interesujące jest to, że zniesiony okręg akcyzy został przywrócony z dniem 1/13 stycznia 1882 r.²⁹ Tak ustalone struktury podziału administracyjno-terytorialnego administracji akcyzy w południowo-wschodniej części Królestwa Polskiego przetrwały do momentu prowadzenia prac nad rzeczywistym wydzieleniem guberni chełmskiej w 1913 r.

Tabela nr 2. Stanowiska i ich uposażenie w terenowych strukturach administracji akcyzy po 1869 r.

Stanowisko	Pensja zasadnicza	Dodatek na wyjazdy	Ogółem
Okręgowy nadzorca akcyzy	1100	400	1500
pismowodiciel	500	-	500
starszy pomocnik nadzorca akcyzy	800	400	1200
wydatki kancelaryjne	-	-	500

Źródło: *Памятная Книжка Радомской Губернии на 1870 год*, s. 363.

Proces dostosowywania struktur omawianych organów w Królestwie Polskim do potrzeb Ministerstwa Finansów nie zakończył się na latach 70-tych. Wyraźnie zwrócono uwagę na konieczność wprowadzenia jeszcze ostrzejszego nadzoru nad egzekwowaniem przepisów państwowych dotyczących się towarów obłożonych akcyzą. Rada Państwa w dniu 7/19 maja 1885 r. przyjęła nowe wytyczne co do organów administracji akcyzy.³⁰

Naczelnym założeniem wspomnianych przepisów było wprowadzenie nowych funkcji niezbędnych do efektywniejszej działalności na rzecz dochodów państwa z monopolii. Mianowicie pojawiają się przy gubernialnych zarządach akcyzy starsi i młodszy technicy (zob. tabela nr 3), którzy mieli dbać o zachowanie prawidłowości procesu produkcji np. spirytusu, cukru itp.³¹ Kolejnym nowym stanowiskiem funkcjonującym od drugiej połowy 1885 r. miała być posada urzędnika ds. sądowych. Ich rola ograniczała się do nadzoru nad przebiegiem spraw sądowych trafiających na wokandę z racji naruszenia ustawy o opłatach akcyzowych. Mogli również

²⁸ Zarząd gubernialny akcyzy z siedzibą w Lublinie obejmował obszar podzielony na 10 okręgów: w Lublinie (I okręg), Chełmie (II), Hrubieszowie (III), Janowie Lubelskim (IV), Radomiu (V), Opatowie (VI), Opocznie (VII), Kielcach (VIII), Pińczowie (IX) i Miechowie (X).

²⁹ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Lubelski Gubernialny Zarząd Akcyzy, sygn. 1, k. 1-3; sygn. 328, k. 9-16v; K. Latawiec, dz. cyt., s. 89.

³⁰ Полное Собрание Законов Российской Империи (dalej: ПСЗРИ), собрание третье, т. V, отделение первое, nr 1918, 1885 год, Санкт-Петербург 1887, s. 186-187.

³¹ „Вестник Финансов, Промышленности и Торговли” (dalej: „ВФПит”), 1885, nr 22, s. 582-583.

zajmować się sprawami sądowymi wytypowanymi bezpośrednio przez ministra finansów.³²

Swoistym *novum* było pojawienie się funkcji starszych i młodszych kontrolerów (etatowych i ponadetatowych). Do ich kompetencji należało roztoczenie bezpośredniego nadzoru nad zakładami gorzelnianymi, fabrykami tabaki czy też cukrowniami. Urzędnicy ci zostali skierowani do wyżej wymienionych podmiotów gospodarczych, gdzie mieli nieodpłatnie otrzymać czyste, dobrze oświetlone i ocieplone pomieszczenie mieszkalne, z niezbędnymi meblami oraz kuchnię do przygotowywania posiłków.³³

Zauważalną różnicą między etatami z lat 1866-1869 a ustalonymi w 1885 r. była wysokość pensji i dodatków na wyjazdy służbowe. Władze rządowe zdawały sobie sprawę z sytuacji materialnej w jakiej znajdowali się pracownicy administracji akcyzowej. Zachowanie niskich uposażeń mogło tylko prowadzić do pogłębienia się pewnych patologii związanych ze służbą urzędniczą. Szczególnie urzędnicy stykający się z finansami państwowymi, koniecznością wykonywania czynności związanymi z wymierzaniem podatków, stawali się celem propozycji korupcyjnych. Podwyżki wynagrodzeń miały zapewne poprawić byt urzędników a zarazem zniechęcić ich od przystawiania na propozycje korupcyjne. Oczywiście uposażenia z 1885 r. nie wykorzystały skutecznie łapówkarstwa, bowiem każda nadarzająca się okazja dodatkowych dochodów nie zawsze szła w parze z solidnością, oddaniem i postawą moralną pracowników akcyzy.

Tabela nr 3. Etaty administracji akcyzowej wg przepisów z 1885 r.

Etat	Wynagrodzenie zasadnicze	Dodatek na wyjazdy służb.	Ogółem
Zarządzający	3500	1500	5000
Starszy rewizor	1400	1000,-	2400
Młodszy rewizor	1000	1000,-	2000
Starszy technik	1400	1000,-	2400
Młodszy technik	1000	1000,-	2000
Urzędnik ds. sądowych	1400	1000,-	2400
Sekretarz zarządu gubernialnego akcyzy	1400	-	1400
Pomocnik sekretarza zarz. guber. akcyzy	500	-	500

³² Urzędnicy ds. sądowych mogli liczyć na premie pieniężne w wysokości 10 % wartości uzyskanych środków ze spraw prowadzonych przy ich udziale w instytucjach sądowych. ПСЗРИ, собрание третье, т. V, отделение первое, nr 1918, 1885 год, s. 186; „ВФПиТ”, 1885, nr 22, s. 583.

³³ Kontrolerzy akcyzowi, jak i pozostali urzędnicy interesujących nas struktur byli finansowani również ze środków pochodzących z podatków pobieranych od produkcji i obrotu cukrem (1 % ogólnego dochodu z tego tytułu). „ВФПиТ”, 1885, nr 22, s. 583.

Buchalter zarz. guber. akcyzy	1400	-	1400
Pomocnik buchaltera zarz. guber. akcyzy	500	-	500
Okręgowy nadzorca akcyzy	1100 lub 1300 ³⁴	600	1700 lub 1900
Starszy pomocnik nadzorcy akcyzy	800	600	1400
Młodszy pomocnik nadzorcy akcyzy	600	600	1200
Referent kancelarii okręgowy nadz. akcyzy	500 lub 600 ³⁵	-	500 lub 600
Starszy kontroler zakładów gorzelnianych	do 800	do 250	do 1050
Młodszy kontroler zakładów gorzelnianych	do 600	do 250	do 850
Starszy kontroler fabryk tabaki	do 840	do 250	do 1090
Młodszy kontroler fabryk tabaki	do 672	do 250	do 922
Kontroler cukrowni	600	-	600
Dozorca gorzelniany	do 600	-	do 600
Dozorca ds. sprzedaży napojów	do 400	do 250	do 650
Dozorca ds. obrotu tabaką	do 400	do 250	do 650

Źródło: „Вестник Финансов, Промышленности и Торговли”, 1885, nr 22.

Analizując struktury administracji akcyzowej nie można przejść obojętnie obok formacji straży karczemnej (*корчемная стража*) działającej w ramach omawianych służb urzędniczych. Ukazem carskim z 24 stycznia 1875 r. (st.st.) w guberni suwalskiej, łomżyńskiej, płockiej, warszawskiej, kaliskiej, piotrkowskiej, kieleckiej, radomskiej i lubelskiej, na obszarze powiatów leżących w pasie granicznym z Austro-Węgrami i Cesarstwem Niemieckim stworzono straż karczemną. Do jej zadań należało przechwytywanie przemycanych towarów (głównie spirytusu oraz napojów alkoholowych) z Austro-Węgier i Niemiec, które podlegały obłożeniu cłem i akcyzą. Była to formacja quasi policyjna, uzbrojona, ściśle współpracująca ze strukturami straży granicznej i straży ziemskiej. W jej skład wchodził starsi i młodsi strażnicy konni (обездчики) oraz strażnicy piesi (стражники). Formacją tą kierował dozorca (смотритель), który bezpośrednio podlegał kierownikowi gubernialnego zarządu akcyzy.³⁶ Początkowo funkcjonowała ona w strefie odległej co najmniej 7 wiorst od granicy państwa, gdzie rozmieszczone były jej posterunki (посты), do nawet 50 wiorst w głąb terytorium Kongresówki. Ukazem z 30 kwietnia 1885 r. obszar działa-

³⁴ Wysokość wynagrodzenia uzależniona była od kategorii (I lub II) danego okręgu. Nadzorca okręgu kategorii I otrzymywał 1300 rubli, zaś okręgu II kategorii – 1100 rubli.

³⁵ Analogicznie jak w przypadku nadzorców akcyzy, wysokość pensji referentów kancelarii okręgów akcyzowych uzależnione było od kategorii okręgu.

³⁶ Niekiedy strażnicy karczemni podlegali starszemu pomocnikowi okręgowego nadzorcy akcyzy (w przypadku braku instytucji dozorczy straży karczemnej). Archiwum Państwowe w Kielcach, Kancelaria Gubernatora Kieleckiego, sygn. 66, p. 23-25.

nia tej formacji miał obejmować terytorium leżące w odległości od 21 do 50 wiorst od granicy państwa. W poszczególnych guberniach obszar jurysdykcji straży karczemnej był regulowany przez rozporządzenia Ministra Finansów.³⁷ Działalność tej formacji przejawiała się w dokonywaniu rewizji osób, zabudowań czy kontroli targowisk, a celem tych czynności było poszukiwanie towarów nielegalnych nieopatrzonych znakami akcyzowymi. Straż karczemna w Królestwie Polskim (przeszło 560 funkcjonariuszy w 1904 r.) ściśle współpracowała ze strażą graniczną, jak i strażą ziemską.³⁸

Funkcjonariusze straży karczemnej rekrutowali się głównie spośród osób, które odbyły służbę wojskową. Wpływ miała na to konieczność znajomości obsługi broni palnej. Chociaż nie wprowadzono jakichkolwiek barier stanowych dla potencjalnych pracowników tej służby to można zauważyć dominację przedstawicieli stanu chłopskiego i mieszczańskiego. Było to spowodowane przede wszystkim dostępnymi źródłami pochodzenia pracowników straży karczemnej.

Po upływie kilkunastu lat od chwili wprowadzenia ustawy w 1885 r. wysokość wynagrodzenia zasadniczego nie uległa zmianie. Jednak Ministerstwo Finansów nie mogło przejść obojętnie obok ważnych kwestii związanych z funkcjonowaniem terenowej administracji akcyzy. Na plan pierwszy wysuwały się kwestie związane z wyjazdami służbowymi. By struktury omawianej administracji pracowały bardziej efektywnie należało rozpatrzyć propozycję zwiększenia wydatków na wyjazdy służbowe. Dlatego też 8 czerwca 1898 r. car Mikołaj II zaakceptował projekt przepisów opracowany w Radzie Państwa odnoszący się do zmian w zasadach wynagrodzeń pracowników administracji akcyzy (rozpisanie etatów zob. tabela nr 4).³⁹ Ważnym elementem tych przepisów była możliwość otrzymania dodatkowego wynagrodzenia z racji pełnionych obowiązków. Niewątpliwie miały to być środki motywacyjne dla urzędników. Ponadto wzrostowi uległy dodatki na wyjazdy służbowe (porównaj tabele nr 3 i 4).

Tabela nr 4: Etaty struktur administracji akcyzowej wg przepisów z 1898 r.

Etat	Wynagrodzenie zasadnicze	Dodatek na wyjazdy służb.	Dodatek funkcyjny	Ogółem
Zarządzający	3500	1500	3100	8100
Starszy rewizor	1400	1500	1350	4250
Młodszy rewizor	1000	1500	1350	3850
Starszy technik	1400	1500	1350	4250

³⁷ Nie we wszystkich guberniach istniała konieczność utrzymywania tych struktur w pasie 21-50 wiorst od granicy. Strefa działania uzależniona była od nasilenia napływu kontrabandy na dany obszar i konieczności nasilenia nadzoru.

³⁸ Российский Государственный Военно-Исторический Архив в Москве, фонд 4888, опис 1, дело 7, к. 44v, 77v.

³⁹ „ВФПиТ”, 1898, nr 28, s. 439-440.

Krzysztof Latawiec

Młodszy technik	1000	1500	1350	3850
Urządnic ds. sądowych	1400	1500	1350	4250
Sekretarz zarządu guber. akcyzy	1400	-	1250	2650
Pom. sekretarza zarz. guber. akcyzy	500	-	700	1200
Buchalter zarz. guber. akcyzy	1400	-	1250	2650
Pom. buchaltera zarz. guber. akcyzy	500	-	700	1200
Okręgowy nadzorca akcyzy	1100 lub 1300 ⁴⁰	900	1500 lub 2000	3500 lub 4200
Starszy pomocnik nadzorcy akcyzy	800	900	1200	2900
Młodszy pomocnik nadzorcy akcyzy	600	900	1000	2500
Referent kancelarii okręg. nadz. akc.	500 lub 600 ⁴¹	-	700 lub 1000	1200 lub 1600
St. kontroler zakładów gorzelnianych	do 800	do 300	200	do 1300
Mł. kontroler zakładów gorzelnianych	do 600	do 300	150	do 1050
Nadzorca	do 400	do 300	100	do 800

Źródło: „ВФПиТ”, 1898, nr 28.

Poważne zmiany w organizacji administracji akcyzowej w Królestwie Polskim nastąpiły z chwilą wyodrębnienia guberni chełmskiej. Pociągnęło to za sobą przekształcenia tych struktur w całej Kongresówce. Minister Finansów decyzją z 17/30 lipca 1913 r. powołał z dniem 1/14 stycznia 1914 r. Gubernialny Zarząd Akcyzy w Chełmie, który swoją działalność miał rozciągnąć na tereny nowotworzonej jednostki gubernialnej. Gubernię chełmską podzielono na 3 okręgi, z czego okręg I (chełmski) i II (zamojski) objęły tereny wyłączone z guberni lubelskiej, zaś III (białski) obszary z guberni siedleckiej.⁴²

Wyodrębnienie guberni chełmskiej i stworzenie tam niezależnego zarządu akcyzy poważnie zachwiało strukturami administracji akcyzy w Kraju Nadwiślańskim. Zmusiło to resort finansów do poważnych zmian organizacyjnych, szczególnie w północnych i północno-wschodnich guberniach Królestwa Polskiego. Bowiem z dniem 1/14 stycznia 1914 r. przestał funkcjonować gubernialny zarząd akcyzy z siedzibą w Łomży, obejmujący terytorium trzech guberni: łomżyńskiej, płockiej i

⁴⁰ Zachowano podział funkcji na 2 kategorie na podstawie ukazu z 1885 r.

⁴¹ Analogicznie jak w przypadku okręgowego nadzorcy akcyzy zachowano podział etatów na 2 kategorie.

⁴² APL, Chełmski Gubernialny Zarząd Akcyzy, sygn. 271, k. 1-5; „Варшавский Дневник”, 1913, nr 354, s. 1; A. Wrzyszczyk, *Gubernia chełmska. Zarys ustrojowy*, Lublin 1997, s. 137-138; K. Latawiec, dz. cyt., s. 90-91.

suwalskiej. Obszar dwóch pierwszych guberni postanowiono włączyć pod kierownictwo uszczuplonego (o wschodnie powiaty guberni siedleckiej) dotychczasowego Warszawsko-Siedleckiego Gubernialnego Zarządu Akcyzy.⁴³ Dość interesująco rozwiązano kwestię przynależności guberni suwalskiej. Z racji sporej odległości między Suwałkami a Warszawą oddano nadzór nad strukturami administracji akcyzowej zarządzającemu Kowieńskiego Gubernialnego Zarządu Akcyzy.⁴⁴ Po raz pierwszy w dziejach tej administracji gubernia wchodząca w skład Kraju Nadwiślańskiego znalazła się po jurysdykcją ośrodka leżącego poza jego granicami.

Analizując struktury administracji akcyzowej w Królestwie Polskim nie można nie poświęcić kilku słów urzędnikom zatrudnionych w tych organach. Jak już wyżej zasygnalizowano etaty zarządzających oraz rewizorów już w chwili tworzenia tych stanowisk trafiły w ręce osób przybyłych z głębi imperium. Przy czym wpływ na taki proces miały odgórne zarządzenia Ministerstwa Finansów.

O wiele barwniej przedstawiał się krajobraz urzędników zatrudnionych na funkcjach rewirowych nadzorców dochodu z akcyzy, zaś od końca 1869 r. okręgowych nadzorców dochodu z akcyzy i ich starszych pomocników. W świetle istniejących przepisów sprawa znalezienia kandydatów na pierwsze z wymienionych stanowisk w 1866 r. leżała w gestii kierowników gubernialnych zarządów akcyzy. Fakt stworzenia tak wielu (170) etatów sprawił ogromne problemy ze znalezieniem odpowiednich kandydatów na te stanowiska. Sami wóldarze zarządów gubernialnych nie byli w stanie w krótkim czasie znaleźć tak dużej liczby osób na wspomniany etat. Stąd też władze rosyjskie postanowiły skorzystać z wypróbowanego już sposobu uzupełniania stanowisk administracji cywilnej. Mianowicie z powodu niedoboru urzędników do pracy w administracji akcyzowej skierowano co najmniej kilkudziesięciu oficerów armii rosyjskiej. Większość z nich nie znajdowała się już w czynnej służbie wojskowej, pozostając w stanie spoczynku. W latach 1866-1867 pracę w tej administracji znaleźli m.in.: w Suwałkach – kapitan Anton Popackij, kapitan-sztabowy Fiodor Kotlarewskij, kapitan-sztabowy Paweł Jepiszew; w Łomży – porucznik Paszczenko, kapitan-sztabowy Kazimierz Bobrowski, porucznik Fiodor Korżawin; w Płocku – kapitan-sztabowy Nikołaj Werigo, porucznik Iwan Tirbach; w Radomiu – podporucznik gwardii Puszkariew i podporucznik Tizenhauzen.⁴⁵

Innym źródłem pochodzenia urzędników akcyzy byli absolwenci uniwersytetów rosyjskich. Dopiero co opuszczający mury swych macierzystych uczelni mogli otrzymać bez problemów stanowisko w głębi Rosji, jednak z różnych przyczyn trafiali oni na dopiero co stworzone stanowiska w interesującej nas administracji w Królestwie Polskim. Należy zaznaczyć, iż były to swoiste rodzynki w tworzonej admini-

⁴³ Archiwum Państwowe w Suwałkach, IV Okręg Łomżyńsko-Suwalskiego Gubernialnego Zarządu Akcyzy, sygn. 2, k. 58.

⁴⁴ LVIA (Wilno), фонд 1017, опис 1, дело 1, k. 1-3v.

⁴⁵ Zob. „УПРМФ”, 1866-1868 (całe roczniki).

stracji akcyzy tacy jak kandydat Uniwersytetu Moskiewskiego – Siergijewskij (w Radomiu).

Pozostali urzędnicy rekrutowali się spośród osób przenoszonych z różnych etatów w administracji ogólnej i specjalnej z głębi imperium. Kolejną grupę stanowili urzędnicy pochodzenia polskiego, zatrudnieni dotąd w różnych organach administracji państwowej w Królestwie Polskim.

Analogiczne procesy rusyfikacyjne zachodziły w strukturach akcyzy po roku 1869. Najbardziej zauważalne było to na wysokiej rangi stanowiskach (w zarządach gubernialnych i na funkcjach nadzorców okręgowych), zaś wyjątkowo na obszarze guberni lubelskiej, siedleckiej, łomżyńskiej i suwalskiej także wśród pomocników nadzorców okręgowych, etatowych kontrolerów itd. Analogiczne procesy miały miejsce w straży karczemnej po 1875 r. Dogłębne badania prozopograficzne nad urzędnikami akcyzy zasługują na potraktowanie w odrębnym studium.

Administracja akcyzy w Królestwie Polskim odegrała niebagatelną rolę w zapewnianiu dochodów skarbowi państwa rosyjskiego. Jej działalność była efektem przemian w zakresie polityki finansowej w głębi imperium. Stanowiła ona integralną częśći finansowej administracji specjalnej. Sprawne funkcjonowanie tych organów administracji specjalnej było nieodzowne ze względu na istnienie szeregu opłat akcyzowych, stanowiących dość poważną pozycję w dochodach budżetu imperium Romanowów. Zauważalna była dbałość o rozwój struktury urzędów akcyzowych. Równolegle postępowała ewolucja prawodawstwa regulującego zasady naliczania, jak i egzekwowania tego typu podatków. Omawiane organy stanowiły pewne *novum* na ziemiach polskich. Wprowadzono model administracji akcyzowej, który z pozytywnymi efektami przyjął się na obszarze imperium rosyjskiego. Zaadoptowanie tego wzorca przyczyniło się niewątpliwie do rozrostu rosyjskiej maszyny biurokracyjnej na ziemiach Królestwa Polskiego, a co za tym idzie również został wzmocniony żywioł rosyjski wśród urzędników administracji specjalnej na obszarze Kongresówki.

Summary

Excise duty administration all over the Kingdom of Poland in 1866–1915

A range of new reforms was introduced in the epoch of Alexander II all over Russia. The aim of some of them was to improve public finance. Tsar's ukases founding the structures of excise duty administration can be included in this kanon of system transformation. After the January Uprising, the Russian model of offices dealing with collection of excise duty taxes was introduced all over the Kingdom of Poland. Simultaneously with the above, there was a change in financial policy with reference to indirect tax. Over the half of century, the evolution of excise duty regulations was noticed. This process also touched the organs of excise duty administration. In the 1870's and 1880's the structure of these offices was considerably developed. In the wake of changes in financial policy, the appearance of Russian officials in formed structures can be noticed because they dominated majority of jobs available there.